

VIII. TEORIJA ELITE: ETNICITET KAO POLITIČKI RESURS

Uvod

Klasična teorija elite, koja je najobuhvatnije artikulirana u radovima Moske, Pareta i Mikelsa, možda je jedina važna sociološka tradicija koja danas nema direktne nasljednike. Osim Rajta Milisa, koji je nastojao da napravi osobenu sintezu marksizma i teorije elite, nema značajnog teorijskog pokušaja da se izgradi koherentna savremena sociološka teorija elite.¹ To je još očiglednije u proučavanju etničkih odnosa. Nema obuhvatnih savremenih socioloških teorija koje imaju korene u radovima Pareta, Mikelsa ili Moske. Međutim, iako se ne nadovezuju na klasične, uticajna sociološka objašnjenja delanja elite pojavila su se indirektno, u

1) Među veoma malim brojem radova koji su pokušali da se oslone na klasičnu teoriju elite spadaju Field and Higley (1980) i Higley and Burton (1987, 1989). Ali to su više empirijski nego teorijski pokušaji.

ma – političkoj antropologiji, socijalnoj psihologiji i političkim naukama. Pored toga, ovi pristupi su posebno pažnju posvetili utvrđivanju porekla, uzroka i mehanizama mobilizacije etničkih grupa. U savremenoj teoriji elite postoje dva široka pristupa etnicitetu zasnovana na istim glavnim načelima: jedan je više simbolistički, a drugi više instrumentalistički. Prvi pristup, koji nalazimo u radovima Abnera Koena (Abner Cohen) i Teuna van Dajka (Teun van Dijk), protistekao je iz antropologije odnosno psihologije i usredsređen je na analizu i tumačenje simbola, ideologija i diskursa koje koriste političke grupe i elite kako bi obezbedile masovnu podršku i privukle imaginaciju javnosti u cilju pokretanja društvenog delanja. Drugi pristup, prisutan u radovima Pola Braasa (Paul Brass) i Teda Gerra (Ted Gurr), temelji se na političkim naukama i više se bavi izučavanjem instrumentalističke logike korišćene u strategiji i taktici kojima političke elite manipulišu masama. Ipak, oba pristupa dele stanovište da je etnicitet pre svega politički fenomen. Ili, da upotrebimo reči Kola i Vulfa (Cole and Wolf, 1974: 283), "eticitet jeste politika". Međutim, pre nego što se više pozabavimo ovim savremenim teorijama, moramo dati kratak pregled ključnih principa klasične teorije elite. Moj cilj je da ovde pokažem da su klasični iako im to svakako nije bila namera, stvorili odgovarajući teorijski aparat koji može poslužiti kao jezgro za razvoj uverljivije i koherentne teorije elite o etnicitetu.

Ima li mesta za etnicitet u klasičnoj teoriji elite?

Moski, Paretu i Mikelsu zajednička je ideja da, bez obzira na to u kakvom političkom i društvenom sistemu

živimo, manjina uvek vlada većinom. Pored toga, tvrde oni, ne postoje mehanizmi koji bi omogućili istinsku kontrolu većine. Iako je modernost donela izvanredne tehnološke i organizacione promene koje su nominalno povećale učesće javnosti, društvene strukture su u stvarnosti ostale izrazito hijerarhijske i promene jedva da su nešto više od kamuflaže koju elita koristi kako bi još čvršće držala političku vlast. Moderna društva su, kao i premodernna, zasnovana na dominaciji elite nad masama, a važnu ulogu u oblikovanju društvenog i političkog poretka ima neprestano nastojanje elite da potčini mase. Oslanjajući se na Makijavelija, klasični teoretičari elite tvrde da se to potčinjavanju postiže na dva glavna načina: silom i obmanom. A kombinacija ova dva načina viđena je kao najmoćnije oružje za očuvanje vlasti. Tako Makijaveli i nakon njega Pareto uspostavljaju razliku između dve vrste vladara – lavova koji otelevljuju snagu i odlučnost i lisica koje otelevljuju lukavstvo i veštinu ubediavanja – i tvrde da su najuspešniji oni koji su kombinacija te dve stvari:

Pošto, dakle, vladalac treba da dobro podražava životinju, on mora znati da se uvuče u kožu i lisice i lava, jer lav ne ume da se brani od zamke, ni lisica od vuka. Treba, dakle, biti lisica pa poznavati zamke i lav pa plašiti vukove. (Makijaveli, 2001: 62)

Sva tri klasična teoretičara elite smatraju da je ta isprepletanost upotrebe gole sile i snage ubediavanja ključni čimlac za objašnjenje dominacije elite nad ma-

sama. Po mišljenju Vilfreda Pareta, ljudi se uglavnom rukovode neracionalnim ("nelogičnim") motivima - reziduimima. Reziduimi su duboko ukorenjena čuvstva i impulsi koji su glavni i postojan izvor individualnog delanja. Međutim, da bi se održao društveni poradak, ljudski postupci su većinom kodirani i formulisani kao promišljeni i racionalni, to jest kao derivacije. Za razliku od reziduuma, derivacije su intelektualni konstrukti koje razvijamo i stavljamo na raspolaganje "relevantnim" osobama kako bi se omogućilo funkcionisanje društva. Drugim rečima, derivacija je oblik racionalnog opravdanja duboko iracionalnih motiva. Zvanične tvrdnje elite (na primer, da se bori za "očuvanje demokratije", za "zaštitu islamskog načina života" ili "očuvanje socijalizma") nisu ništa drugo do opravdanje lične ili grupne potrebe da se zadrži ili osvoji vlast. U tom procesu uspješnije elite su u stanju da, kroz upotrebu prilagodljivih derivacija, ojačaju reziduume masa.² Javna podrška koju vladar uživa odraz je njegove sposobnosti da udovolji čuvstvenima masa. Pareto (1963: 2031) definiše elitu kao "klastu ljudi koji su postigli najviši stepen u svojoj oblasti delanja" i uspostavlja razliku između vladajuće elite i elita koje čekaju da dođu na vlast. On u cirkulaciji elita vidi pokretačku silu društvenih promena: istorija je "groblje aristokratije", a elite, u svom nadmetanju za moć, status i materijalne resurse, nastoje da steknu javnu podršku manipulišući masama. Iako Pareto ne raspravlja o etničkim odnosima na obuhvatan način, nije teško izvući iz njegove teorije stav da ideologije orijentisane na etničku grupu, poput etnonacionalizma i rasizma, nisu ništa

2) Međutim, kao što Pareto (1966: 44) priznaje, derivacije ne mogu stvoriti reziduume koji već nisu tu. One mogu samo izazvati i osnažiti već postojeća čuvstva.

drugo do određena vrsta derivacije koju političke elite koriste kako bi izazvale čuvstva javnosti i time maskirale sopstvene interese. U stvari, Pareto eksplicitno karakteriše rasizam i antisemitizam kao "slepe revulzije, razumne koliko i postupak deteta koje udara beživotan predmet o koji se spotaklo" (1966: 121).

Gaetano Moska deli Paretov pesimistički pogled na ljudsku vrstu i potrebu elite da opravda svoj povlašćeni položaj. On tvrdi da svaka vladajuća klasa, ukoliko je uspješna, vlada u skladu s određenim skupom vrednosti i principa koji su mase prihvatile kao legitimne. Da bi bili prihvatljiviji za široku javnost, ovi principi, koje Moska naziva političkom formulom, moraju biti utemeljeni na dominantnom etičkom i pravnom poretku datog društva. Iako se različita društva upravljaju prema različitim političkim formulama, nijedna elita neće dugo ostati na vlasti ako nije u stanju da koristi odgovarajuću političku formulu. Moska razlikuje dve vrste političkih formula - racionalne (kao što je verovanje u samoopredeljenje i suverenost naroda) i prirodne (poput verovanja u božansko poreklo monarha) - ali smatra da obe imaju mane. Iako elite manipulišu političkim formulama i one su im korisne, u njima ne treba videti samo trikovne stvorene da bi se obmanule mase. Po Moski (Mosca, 1939: 71), političke formule "odgovaraju stvarnoj potrebi čovekove društvene prirode" da se rukovodi određenim skupom etičkih principa. Glavni razlog što su elite uspješnije u artikulaciji i eksploataciji određene političke formule leži u njihovoj organizacionoj sposobnosti: "Organizovana manjina, koja deluje na koordinisan način, uvek odnosi pobedu nad neorganizovanom većinom,

koja ne poseduje ni zajedničku volju, ni impuls ni delanje" (Mosca, 1939: 53). Moskva ne raspravlja o etnicitetu kao što to ne čini ni Pareto. Međutim, njegova teorija dozvoljava tumačenje da postoje situacije u kojima su zahtevi etničkih grupa ideološki artikulisani, to jest u vidu političkih formula ukorenjeni u skup moralnih principa (npr. ljudska prava, očuvanje tradicije, zaštita manjina itd.) dovoljno ambivalentnih da elita može njima da manipuliše u svoju korist.

Moskin stav o važnosti organizacije i organizacionih veština za vladavinu elite manjine dalje je razradio Robert Mikelš. Po njemu (Michels, 1962), vladavina elite nije toliko zasnovana na ličnim psihološkim kvalitetima pojedinaca koliko na strukturi birokratske organizacije. Analizirajući organizacionu strukturu Socijaldemokratske partije Nemačke, on je došao do ubedljivog zaključka da organizacije, bez obzira na to kakvi su im proklamovani ciljevi, teže ka oligarhijskoj hijerarhiji. Svoj "gvozdeni zakon oligarhije" zasnovao je na sledećim nalazima:

- * Svaki pokušaj da se razvije uspešna masovna organizacija ima za posledicu izbor stručnjaka i onih koji vladaju organizacionim veštinama za vođe;
- * Da bi bilo uspešno, vodstvo mora funkcionisati kao kohezivna grupa koja istovremeno pomaže vodama da ostanu na vlasti;
- * Običnim članovima organizacije nedostaje kohezija pa su zbog toga skloni apatiji i potčinjavanju autoritetu elite.

Drugim rečima, svaki pokušaj da se izgradi uspešna masovna organizacija kako bi se postigao određeni

cilj završava se time što organizacija postaje sama sebi cilj. Po Mikelšu, tome nema leka. Na primer, umesto da doprinese kontroli i sprečavanju oligarhijskih težnji, povećanje učesća javnosti samo maskira oligarhijsku prirodu organizacije. Ako ga primenimo na izučavanje etniciteta, "gvozdeni zakon oligarhije" podrazumeva sledeće: svako nastojanje da se institucionalizuje pripadnost etničkoj grupi (npr., stvaranje etnonacionalističkog pokreta, uspostavljanje kulturne ili teritorijalne autonomije ili primena konsocijacijskog modela uprave) neizbežno će imati za posledicu institucionalizaciju i jačanje prevlasti elite nad (formalno koetničkim) masama.

Iako se Pareto, Moska i Mikelš nisu bavili etničkim odnosima, njihove teorije o vladavini elite pružaju pouzdan oslonac za analizu etniciteta u duhu teorije elite. Po klasičnoj teoriji elite, etnicitet je u osnovi stvarnost drugog reda, ideološka maska koju koriste vođe za sopstvene političke ciljeve. Sada ćemo ispitati u kojoj meri se savremene teorije o vladavini elite oslanjaju na te ranije ideje kad pokušavaju da razviju složenija i obuhvatnija objašnjenja veze između etniciteta i političke dominacije.

Kultura i politička kontrola:

etnički odnosi kao odnosi moći

Savremeni teoretičari elite nalaze polazište u tvrdnji klasika da je politika glavno poprište društvenog delanja. Međutim, za razliku od klasika, oni važnu ulogu pripisuju i kulturi. Abner Koen (Cohen, 1974a, 1977, 1981) to precizira pa tvrdi da ćemo društveno delanje bolje razumeti ako se usredsredimo na odnose

moći i simbole. Pod simbolima Koen misli na "predmete, pojmove ili jezičke oblike koji ambivalentno označavaju više nepovezanih značenja, izazivaju čuvstva i emocije i nagone ljude na delanje" (1974a: 23). Iako su simboli od bitne važnosti za razvoj ličnosti i rešavanje egzistencijalnih problema (npr., pomažu nam da razlikujemo dobro i zlo i da shvatimo ključne dihotomije kao što su život i smrt, sreća i nesreća itd.), njihova suštinska ambivalentnost čini ih podložnim instrumentalizaciji. Simboli poseduju neodređena i nepouzdana značenja, ali su, istovremeno, neizbežan deo društvenog delanja i komunikacije. Kolektivno delanje i, uopštenije gledano, ljudska društva ne mogu se razumeti nezavisno od upotrebe simbola. Međutim, to što su neizbežni s jedne strane, a neuhvatljivi s druge čini ih i predmetom i ciljem političkog delanja: ljudi vole i mrze, ubijaju i umiru za simbole i zbog njih. Drugim rečima, Koen (1974b, 1979) tvrdi da su simboli "suštinski bivokalni, da zadovoljavaju i egzistencijalne i političke ciljeve"; oni su istovremeno "ekspresivni" i instrumentalni. "Ceremonijali autoriteta nisu nešto što samo odražava autoritet nego ga i stvara i obnavlja." Simbolistički ("idealistički, altruistički, neracionalan") čovek je i politički ("oštar, proračunat, koristoljubiv") čovek. Otuda su simboli integralan deo odnosa moći. Moć je "vid skoro svih društvenih odnosa" i ukazuje "naprosto na odnose nadređenosti i podređenosti" (Cohen, 1979: 88).

Koen kritikuje klasičnu sociološku tradiciju koja moć analizira kao moć države izraženu kroz dominaciju jedne klase nad drugom (marksizam) ili kao jednu od tri dimenzije stratifikacije (druge dve su status i

klasa; veberovski pristup). On smatra da je marksističko povezivanje odnosa moći s ekonomskim odnosima suviše usko, a veberovsko suviše široko. Pošto ističe da postoje samo dve dimenzije koje "prožimaju celokupan društveni život", a to su moć i simbolizam, Koen parafrazira Markuzea i govori o "dvodimenzionalnom čoveku". Ova snažna veza između simbolizma i odnosa moći najjasnije je izražena u kolektivnim ritualima i drugim društvenim aktivnostima čiji je cilj mobilizacija grupe. Po Koenu, ovde je važna činjenica da većina ljudi nije svesna te ambivalentnosti i bivokalnosti simbola. Kad učestvuju u ritualu bilo koje vrste, ljudi retko prepoznaju njegove političke implikacije. Ta situacija otvara prostor političkim vodama za intencionalnu manipulaciju. Koen naglašava da "upravo ambivalentnost značenja stvara od simbola tako moćne instrumente pomoću kojih lideri i grupe obmanjuju ljude zarad partikularističkih ili univerzalističkih ili obe vrste ciljeva" (1979: 103). Simboli su efikasno oružje u borbi za moć zbog svoje "iracionalnosti" i veze sa stvarnim ili imaginarnim objektima i činovima koji duboko utiču na ljudska osećanja.

Budući da prožimaju celokupan društveni život, moć i simboli su i neodvojiv deo etničkih odnosa. Koen (1974a) vidi u etničkim grupama "neformalno organizovane interesne grupe" koje imaju zajedničku kulturu i "čine deo šire interaktivne populacije u okviru zajedničkog društvenog sistema kakav je država" (1974a: 92). Na osnovu tako široke definicije on proširuje značenje etniciteta na sve politički svesne statusne grupe. Otuda su za njega i londonski berzanski posrednici etnička grupa. Po Koenu, oni su intere-

sna grupa koja ima "visok stepen [medusobnog] poverenja" i deli slične vrednosti, "koja govori istim jezikom i istim akcentom, poštuje ista pravila i sudeluje u mreži primarnih odnosa rukovođenih istim vrednostima i istim obrascima simboličkog ponašanja" (99). On poređi berzanske posrednike s nigerijskim trgovcima iz etničke grupe Hausa koji žive u gradovima pretežno naseljenim Jorubama i tvrdi i dokumentuje da su berzanski posrednici "društveno i kulturno posebni unutar britanskog društva koliko i Hausa unutar jorupskog društva". Pošto su etničke grupe analizirane kao interesne, a interesne grupe su, po definiciji, politička udruženja, etnicitet je u suštini posmatran kao politički fenomen. Otuda, obnavljanje etničkih privrženosti kakvo nalazimo u Africi ili na Zapadu nema mnogo veze sa zaštitom osobene kulturne tradicije. Naprotiv, etnicitet nikako nije premoderni i lokalna odlika, nego je bitan nosilac modernizacije: naglasak na razlikama i simbolima etničkih grupa dinamičan je instrument u nastojanju da se prigrabi moć. Novi oblici etničkog simbolizma selektivno su pozajmljeni iz prošlosti i preuređeni kako bi odgovorili potrebama novih društvenih situacija. Etničke grupe koriste i iznova formulišu kulturnu tradiciju kao resurs u borbi za moć. Ljudi ne ubijaju jedni druge zbog toga što im se običaji razlikuju, nego zato što su te kulturne razlike praćene dubokim političkim poddelama. Koen naglašava:

Etnicitet u modernom društvu je rezultat intenzivne interakcije različitih kulturnih grupa, a ne težnje ka separatizmu. On je rezultat žestoke borbe

između grupa oko novih strateskih pozicija moći unutar strukture nove države: radnih mesta, pozicija, fondova za razvoj, obrazovanja, političkih položaja i tako dalje. (1974a: 96)

Koen koristi pojam instrumentalizacije etničkih simbola na dva načina koja, doduše, retko precizira: prvo kao politički simbolizam raznih interesnih grupa koje su u konkurentskom odnosu između sebe i sa državom; i, drugo, kao simbolizam moći elite. Elite se od drugih neformalnih grupa razlikuju po povlašćenim položajima "u nekoj važnoj sferi društvenog života". S jedne strane, kad štite svoje partikularističke interese, one se ponašaju slično drugim neformalnim kolektivitetima, a s druge strane, da bi ostale elite, legitimizuju svoji povlašćeni status isticanjem nekog univerzalističkog cilja. Po Koenovim rečima, "one potvrđuju svoj elitni položaj na osnovu ideologije ili 'teorije' koja je sročena tako da može da ubedi obične članove društva, kao i njih same, u legitimnost njihovog statusa" (1974a: 102). Etnicitet obično služi kao sredstvo koje je u stanju da najšire mobilise mase za partikularističke ciljeve elite, to jest za sticanje ili ostajanje na vlasti. Prema tome, elita stalno nastoji da svoje partikularističke interese predstavi kao opšte, zajedničke interese društva u celini. Zato je borba za moć između političkih elita često predstavljena u javnosti kao sučeljavanje oko politički marginalnih ali, sa stanovišta zajednice, vitalnih stvari – rituala i simbola. Emocionalno prizivanje moćnih simbola poput zajedničkog porekla ili idolizovanih etničkih heroja najefikasnije je sredstvo kojim elite postižu svoje ciljeve.

Teun van Dajk (van Dijk, 1991, 1993) posvećuje još veću pažnju vezi između moći i kulturne reprodukcije. Na osnovu analize dominantnih političkih, korporativnih, akademskih, obrazovnih i medijskih diskursa u zapadnim društvima, on tvrdi da su etnička netrpeljivost i rasizam najvećim delom proizvod istančane simboličke reprodukcije koju kontrolišu i kojom upravljaju elite. On kaže da, pošto imaju moć nad ključnim sredstvima za simboličku reprodukciju, kao što su obrazovni sistem, masovni mediji, poslovne korporacije, crkve, političke institucije, sindikati pa čak i socijalne službe, elite su u položaju da kontrolišu sadržinu i strukturu poruka koje se šire u javnosti.

Van Dajk (1993: 44) široko definiše elite kao "grupe u društvu koje imaju naročite resurse moći" kakvi su "imovina, prihodi, kontrola odlučivanja, znanje, stručnost, položaj, rang, kao i društvene i ideološke resurse poput statusa, prestiža, slave, uticaja, poštovanja i sličnih resursa koje su im pripisale grupe, institucije ili društvo uopšte". Međutim, Van Dajk smatra da je odlučujuće to što elita ima privilegovan pristup "sistemima socijalno-kulturnog diskursa", to jest kontroli nad simboličkim resursima. Ovdje on ističe ulogu simboličkih elita (urednika i direktora masovnih medija, političara, kolumnista, naučnika, autora udžbenika) kao glavnih tvoraca mnjenja i grupa koje učestvuju u stvaranju i legitimizaciji stavova prema etničkim grupama. Nadovezujući se na šira istraživanja kognitivne psihologije, Van Dajk posmatra etničku netrpeljivost kao nešto što se kolektivno reprodukuje kroz proces društvene kognicije. Otud, vrednosti, norme i stavovi koji su zajednički jednom društvu pružaju mogućnost

za diskriminaciju drugih grupa: jezik i pravila netrpeljivosti prema nekoj etničkoj grupi moraju se prvo naučiti. Da bi se suprotstavio multikulturalnosti ili programima Afirmativne akcije, čovek mora da ima izvestan stepen znanja o onome što ti programi zastupaju. Van Dajk (1993) tvrdi da se društvena reprodukcija etničke netrpeljivosti zasniva na reprodukciji takvih društvenih kognicija ("kroz procese zaključivanja, učenja i stvaranja zajedničnosti unutar grupe") koja se obavlja kroz javne diskurse, a pošto elite kontrolišu većinu tih diskursa, to znači da igraju i glavnu ulogu u kognitivnoj i ideološkoj reprodukciji neprijateljstva između etničkih grupa. Na osnovu analize reprezentativnih teštova i govora elita iz sveta politike, medija, obrazovanja, nauke i biznisa, Van Dajk je utvrdio da su elite u stanju da veštim korišćenjem ideoloških i diskurzivnih sredstava nametnu sopstvenu definiciju etničke situacije. Po Van Dajku, one na taj način "proizvode etničku saglasnost", a ova doprinosi legitimizaciji diskriminacije koju većinska grupa sprovodi nad etničkim manjinama, kao i održanju dominacije (bele) manjine u društvima na Zapadu.

Etnicitet, politika i ponašanje elite

Iako zastupnici oba savremena pristupa eliti posmatraju etničke odnose kroz međusobni uticaj kulture i politike, radovi Brasa i Gera su više usredsređeni na percepciju kulturnih obeležja kao instrumenata političkog delanja. Pol Bras vidi u etnicitetu moćan politički izvor javne podrške u konkurentskim odnosima između političkih elita. Etnički identiteti nisu urođeni ni dati, oni su društveni i politički konstrukti. Pored toga,

oni su tvorevine elita koje koriste, izopćavaju i ponekad fabrikuju kulturnu grupu čiji predstavnici žele da budu, a to čine da bi zaštitile svoje blagostanje ili egzistenciju, ili da bi stekle političku i ekonomsku prednost za svoje grupe i sebe. (Brass, 1993: 111)

Bras smatra da kulturna razlika postaje predmet međugrupnog spora samo kad predstavlja određen politički sukob interesa. Ni tada kultura nije izraz autentičnosti suštine grupe jer obuhvata samo odabrane crte; umesto toga, ona se koristi kao izvor za političku mobilizaciju grupa. Takva selektivna mobilizacija kulturnih razlika mogućna je zato što su etniciteti promenljivi, dinamični i nejasni: verska privrženost se može promeniti, dvojezičnost je uzela maha u savremenom svetu, srodničke veze slabe ili se sužavaju samo na najbliže rođake, masovne migracije slabe osećanje privrženosti prema mestu rođenja i tako dalje. Prema tome, politizacija kulture nije neizbežna nego je pre određena skupom društvenih okolnosti. Ono što vidimo kad su etničke grupe politički mobilisane nije borba za kulturne temelje svakog etničkog kolektiva (tj. etnonacionalistička pretenzija na zaštitu "našeg" nasleđa i identiteta), nego sukob oko simbola čiju sadržinu oblikuju promenljivo društveno i političko okruženje, kao i intencionalna intervencija političkih elita. U periodu grupe mobilizacije tradicionalna kultura se ne "budi", nego se transformiše i svodi na nekoliko kulturnih obeležja – simbola koji impliciraju izrazito politička značenja. Brasovo istraživanje u južnoj Aziji (1991, 1997) pokazuje da su odabrane simbole, poput urdu je-

zika, žrtvovanja krave i šerijatskog zakona, svesno koriste hinduistička i muslimanska elita u međusobnom političkom nadmetanju i nadmetanju s elitama unutar sopstvene etničke grupe. Bras pokazuje da su nova značenja povezana sa starim simbolima kako bi se stvorila jača međuetnička kohezija. Međutim, ponašanje elite i odluke koje ona donosi sputani su i ograničeni postojećim skupom verovanja zajedničkih članovima grupe. Bez obzira na to koliko su uticajni, lideri neće imati sledbenike ako su ideje za koje se zalažu u oštroj suprotnosti s kolektivnim vrednostima i principima grupe: i najpopularnije izraelsko vodstvo brzo bi izgubilo svaku podršku kad bi počelo da propoveda da svi Izraelci treba da se preobrate u islam, a to bi se desilo i pakistanskim liderima koji bi tvrdili da Kašmir treba da ostane deo Indije. Ipak, Bras smatra da je od ključne važnosti to što "proces kojim elite mobilišu etničke identitete uprošćava ova verovanja i vrednosti, izvrtne ih, i bira ona koja su politički korisna, a ne ona koja su glavna u sistemima verovanja datih ljudi" (1991: 16). Bras (1979) daje sledeći primer: jednostavna inverzija rečenice "Indusi poštuju krave" u "oni koji poštuju krave su Indusi" pokazuje moć elite da obrati postojeća kulturna obeležja u snažne političke simbole koji služe etnomobilizaciji.

Po Brasu, mobilizacija etničkih grupa i društveni sukobi zasnovani na etnicitetu pre će se desiti u društvima koja prolaze kroz izrazitu društvenu transformaciju. Posledica toga je da su društvena transformacija i transformacija etničkih grupa nerazdvojni procesi. Pored konkurencije između elita i ispoljenja kulturnih razlika, još tri kriterijuma moraju biti zadovoljena ka-

ko bi se etnička grupa uspešno transformisala. To su odgovarajuća sredstva za simboličku komunikaciju u svim društvenim slojevima unutar grupe, odsustvo preterano velikih klasnih podela i postojanje društveno mobilisane populacije spremne za simboličku komunikaciju. Jača međuklasna povezanost i komunikacija zavise od objektivnih činilaca društvenog razvoja koji obuhvataju postojanje masovnih medija, nivo lokalne vernakularne standardizacije, stopu pismenosti i meru u kojoj škole obezbeđuju nastavu na maternjem jeziku. Svi ti činiloci utiču na obim i smer transformacije etničke grupe.

Teda Gera više zanimaju nasilnički oblici međugrupnog nadmetanja, to jest proučavanje etničkih konflikata, ratova i genocida. Tačnije rečeno, on se, između ostalog, bavi razlozima za mobilizaciju etničkih grupa i načinom razmišljanja koji stoji iza izliva nasilja između etničkih grupa, kao i između određenih etničkih kolektiviteta i vlada koje tvrde da predstavljaju te kolektivitete. Držeći se veoma strogog procesa konceptualizacije i operacionalizacije, Ger je (Gurr, 1993, 2000a; Gurr and Harff, 1994) obavio nekoliko empirijskih istraživanja da bi pokazao da je kombinacija spolja nametnutih nepovoljnih okolnosti (npr., diskriminacije, političkog okruženja, stepena državnog nasilja, spoljašnje podrške i međunarodnog ekonomskog statusa) i jakog osećaja identiteta etničke grupe najverovatniji izvor mobilizacije etničke grupe. Međutim, uloga političkih elita ostaje glavna: "Stepen i intenzitet proisteklog konflikta zavise od strategija koje primenjuju vođe etničkih grupa i onih koje primenjuju vlade" (Gurr and Harff, 1994: 79). Za razliku od drugih pristupa eli-

ti, Gerov je posebno usmeren na strategije koje koriste elite da bi mobilisale podršku javnosti. Na primer, u svom radu o genocidu Ger pravi razliku između elita koje se služe nasiljem kako bi ugušile protivnike i održale se na vlasti i elita koje koriste moć da bi grupama garantovale posebne nagrade u zamenu za njihovu lojalnost (Gurr, 1986). Koliko će uspešan biti uticaj elita na mobilizaciju zavisi od stepena kohezije između grupa i između elita. Ta kohezija je zasnovana na meri interakcije i komunikacije između elita i masa. Ger i Harf ističu da uticaj vođstva na sledbenike zavisi i od broja podela i potencijalno konfliktnih frakcija unutar etničkog kolektiva, broja konkurentskih vođa grupa, kulturne tradicije koja toleriše jaka vođstva, pa čak i broja masovnih medija koji su u posedu etničke grupe. S obzirom na institucionalna ograničenja u demokratskim političkim porcima (kao što je, na primer, zaštita ljudskih prava), oni tvrde da je verovatnije da će autokratsko vođstvo uspešnije sprovesti mobilizaciju etničkih grupa nego njihov demokratski pandan. Oruda, Ger (2000b: 64) misli da, iako su etnički konflikti složeni i višestranu fenomen, odgovornost za ratove u krajnjoj liniji snose dominantne etničke elite: "Sami po sebi, etnički identitet i interes ne podrazumevaju rizik od nečekivanih ratova; pre će biti da opasnost leži u hegemonijskim elitama koje koriste to stanje da bi ostvarile interese sopstvenih ljudi na račun drugih."

Da li je etnicitet samo predmet manipulacije elite?

Teorija elite je jedinstvena u savremenim sociološkim pristupima etnicitetu po tome što ima veoma specifičan cilj analize. Nijedan drugi sociološki pristup nije

tako usredsređen na proučavanje određene vrste društvenog agensa. Za razliku od simboličkog interakcionizma, neomarksizma i drugih dosad analiziranih pristupa koji nastoje da pruže holističku teoriju sposobnu da objasni društveni život u celini, teorija elite izdvaja konkretnu grupu društvenih učesnika, onu koja, po njenoj proceni, ima odlučujuću ulogu u pokretanju društvenog delanja, i podrobno analizira samo tu grupu. U ovakvom načinu analize leži i njena snaga i njena slabost. Pozitivna strana teorije elite pruža relativno jednostavan analitički okvir koji nije samo teorijski uzak nego je i realističan jer dopušta da se bavimo opipljivim, postojećim ljudima i, kao takav, empirijski je veoma koristan. Teorija elite nam nudi jednostavan ali uspešan način predviđanja konflikata između etničkih grupa. Analitičko fokusiranje uloge vodstva, motiva moćnika, veza između vladara i njihovih sledbenika, strategija i taktika grupne mobilizacije koje koriste političke elite i tako dalje bitno je za razumevanje svakog posebnog slučaja netrpeljivosti između etničkih grupa. Teorija elite nam pruža istraživačka sredstva za identifikovanje konkretnih "izvora nevolje". Njihovo korišćenje nam omogućava da ukažemo na pojedince i grupe koji su najodgovorniji za proizvodnje ili sprečavanje određenih društvenih promena. Recimo da pokušavamo da objasnimo etnički separatizam među muslimanima u južnoj Aziji: ako smo u stanju da empirijski dokažemo da je određeni način tumačenja šerijatskog zakona koji nude uleme zapravo strateški korišćen da bi se njihov položaj verskog autoriteta preobratio u političku hegemoniju nad koeticima, onda takav nalaz može imati direktne eks-

plikativne, etičke i programske implikacije. Znamo ko ga treba kriviti i, potencijalno, kako držati situaciju pod kontrolom. U tom smislu, teorija elite je u svom pristupu etničkim odnosima oteľovljenje principa Okamovog brijaa, po kojem je najprostije rešenje često pravo rešenje. Slaba strana je u tome što je, iako realističan i praktičan, opis etničkih odnosa koji daje teorija elite nepotpun i ponekad problematičan. Ta nepotpunost se ispoljava na tri glavna načina: a) pristupi etnicitetu imaju slabo teorijsko utemeljenje; b) potenciju potencijalno i postojeće delanje masa; c) oslanjanje se na neadekvatno razumevanje kulture.

Pristup etnicitetu sa stanovišta savremene teorije elite nema dovoljno jaku epistemološku i opštu sociološku osnovu. O tome najočiglednije svedoči slaba ili gotovo nepostojeća veza između klasične i savremene teorije elite. Iako nisu direktno raspravljali o etnicitetu, Pareto, Mikels i Moska su pružili mnogo šire i epistemološki čvršće temelje za stvaranje sociološki koherentne i sveobuhvatne teorije elite koja je, kao što sam već istakao, u stanju da uključujući etnicitet. Oni su razradili opšte principe individualnog i kolektivnog delanja, dali istorijsku analizu društvenih promena i društvene strukture, razvili metodološki i pojmovni aparat za analizu i tako dalje. Za razliku od klasične, savremena teorija elite zasad visi u vazduhu – njen pristup etnicitetu previše je uzak i, kao takav, nije u stanju da ponudi obuhvatan teorijski okvir koji bi artikulisao etničke odnose u širem društvenom kontekstu društvenih promena i društvene strukture. Otuda, umesto da prevaziđe nedostatke svojih klasičnih prethodnica, kao što su to, na primer, pokušali neomark-

sizam i neofunkcionalizam, savremena teorija elite se udaljila od klasika i ostala teorijski mnogo ograničena od njih. Glavni razlog za to leži u činjenici da najuticajniji stavovi savremene teorije elite nemaju sociološku osnovu, nego potiču iz antropologije, socijalne psihologije i političkih nauka. Zato ona ne nastoji da analizira etničkih odnosa pre svega utemelji na širem razumevanju društvene stvarnosti ili da je poveže s pouzdanijom sociološkom tradicijom, nego nudi uspešan i relativno jednostavan opis odnosa moći koji može imati direktne implikacije kad je posredi program delanja.

Međutim, tako brzo donošenje zaključaka ima nekoliko negativnih posledica. Iz uprošćenog viđenja stvarnosti etničke grupe može proisteci esencijalističko razumevanje procesa koji je zapravo dinamičan, što za posledicu ima krajnju reifikaciju varijable "etničicitet". I Koen i Ger se služe veoma krutim i kolektivističkim pojmom etničke grupe kao interesne/normativne grupe. Tako Koen (1974a: 92) smatra da su etničke grupe "ljudi kojima su zajednički neki obrasci normativnog ponašanja", a etnicitet se "odnosi na stepen povinovanja tim kolektivnim normama". Po Geru, etnička grupa se "sastoji od ljudi čiji se identitet zasniva na zajedničkim crtama kao što su religija, kultura, istorija, mesto stanovanja i rasa" (Gurr and Harff, 1994: 83). Ove definicije nisu samo statične i esencijalističke nego su i nejasne i vode u pogrešnom pravcu. Iakvo stanovište podrazumeva da se pojedinci koji se ne povinuju kolektivnim normama ili čiji identitet nije zasnovan na zajedničkoj "kulturi, istoriji, mestu stanovanja i rasi" ne mogu smatrati članovima od-

ređenog etničkog kolektiva. Zar to ne znači da bilo koji otpor dominantnim kolektivnim normama povlači za sobom isključenje iz grupe? U skladu s takvom logikom, svaki etnacionalno svestan Nemač koji se krajem 30-ih godina protivio nacističkom tumačenju nemstva nije se mogao smatrati (pravim) Nemcem. Takođe se može postaviti pitanje da li pojedinci koji dele istu "kulturu, istoriju, mesto stanovanja i rasu" s jednom ili više grupa spadaju u članove određene etničke zajednice? Ovakve definicije se prema društvenim agensima odnose kao prema entitetima s jednom i jasno definisanom voljom jer individualne karakteristike pripisuju grupama različitih ljudi. Takav esencijalizam nema korene u klasičnoj teoriji elite. Kao što Femija (Femia, 1998: 2) s pravom tvrdi, Moskva i Paretto (kao i Makijaveli) smatraju da "ne postoje bezuslovne vrednosti i norme niti opštevažeći načini ponašanja, ne postoje nadistorijske 'suštine' odvojene od opazljivih svojstava ljudskih bića". Nijedan kolektivitet pa, dakle, ni etnička grupa nema suštinu.

Pored toga, uprošćeno razumevanje ponašanja elite ne uzima u obzir ono što su i Makijaveli (2001) i Paretto (1966), a naročito Veber (1976), identifikovali kao nenameravane posledice svrhovitog individualnog i kolektivnog delanja. Tek u Brasovom radu nailazimo na priznanje da postoje sputanost i ograničenja u okviru kojih elite moraju da funkcionišu. Međutim, čak ni tu nema dovoljno razumevanja za strukturalne promene izazvane nepredviđenim posledicama vesnih odluka koje donose elite. Kao i drugi društveni učesnici, elite su u svom delanju sputane neprestano promenljivim društvenim okruženjem i nesposobno-

šću da kontrolišu sopstveno delanje, kao i delanje drugih društvenih agensa. Na primer, da bi sačuvali vlast, mnogi bivši komunistički aparatašci (npr., Kravčuk u Ukrajini, Ilijesku u Rumuniji, pa čak i general Jaruzelski u Poljskoj) pokušali su da igraju na etnonacionalističku kartu u danima kad je komunizam odumirao. Međutim, pošto su oslobodili snage etničkog nacionalizma koje nisu mogli da kontrolišu, oni su završili tako što su prepustili vlast novim i radikalnijim desno orijentisanim nacionalistima.

Tako dolazimo do drugog skupa problema vezanih za savremenu teoriju elite koji delimično objašnjava zašto je ta teorija svesno ignorisana u savremenoj sociologiji uopšte. Ti problemi se odnose na način na koji su percipirane mase. I klasična i savremena teorija elite posmatraju neelite kao pasivna stvorenja podložna lakoj manipulaciji. Za razliku od elita, koje su posmatrane kao heterogene, često međusobno sukobljene grupe, kreativne i vešte u borbi za moć, mase su uglavnom viđene kao homogeni, neuki, zavisni konglomerati, s detinjim karakteristikama. Elite su primarni subjekti društvene istorije, a mase su samo nestalni objekti ili, kako se Makdjaveli izrazio, za većinu ljudi se može reći da su "nezahvalni, nepostojani, primitivni, da beže od opasnosti i da su lakomi na dobit" (2001: 60). Tako pesimistička percepcija neelitalnih grupa, zajedno s kasnijim Paretovim fletovanjem s fašizmom, imala je za posledicu površno i neopravdano poistovećivanje teorije elite s političkom ekstremne desnice. Prevlast alternativne paradigme konflikta, one marksističke, koja je nudila optimističnije viđenje po-nasanja masa, još više je kočila razvoj sociološki zre-

le teorije elite. Međutim, klasična teorija elite i marksizam (vidi treće poglavlje) imaju mnogo više zajedničkog u načinu na koji se odnose prema manipulaciji kolektivom nego što se to obično priznaje. Kao i marksizam, teorija elite operiše tezom o "lažnoj svesti" koja podrazumeva da većina pojedinaca internalizuje i sieti iskrivljenu percepciju društvene stvarnosti, što za posledicu ima delanje koje je protivno ličnim ili grupnim interesima. Po marksizmu, ovo stanje lažirane stvarnosti opravdava se dominantnom ideologijom, a po teoriji elite, derivacijama ili političkim formulama, ali obe teorije ga ocenjuju kao direktno korisno za vladare. Ovde je jedina važna razlika u tome što marksisti povezuju to stanje sa strukturom kapitalističkog poretka i veruju da će ga pojedinci prevazići kad postanu svesni svog pravog (klasnog) identiteta, a teoretičari elite posmatraju taj proces kao nešto što je povezano s "judskom prirodnošću", kao takvo, neizbežno u svim društvima bez obzira na njihovu ekonomsku, političku ili društvenu organizaciju. U tom smislu, obe teorije posmatraju jaku etničku privrženost kao pojavu koju veštački proizvodi manipulacija elite. Takvi stavovi su suviše grubo i izmišle im suprotnost etničkih odnosa.

Tako delanje elite u većini slučajeva ima odlučujuću ulogu u usmeravanju interakcije etničkih grupa, to ima manje veze s "judskom prirodnošću", klasnom svesću ili individualnim talentima datih elitnih grupa, a mnogo više sa strukturnalnim položajem manjina koje drže kontrolu nad institucijama i mehanizmima moći. Mikelsov rad je ovde korisniji jer povezuje izvore dominacije sa strukturom i funkcionisanjem birokratskih

organizacija, a posmatrano s veberovskog stanovišta, to znači i sa samom modernošću. Elite su u poziciji da upravljaju masama ne zato što imaju nadljudske sposobnosti nego zato što im institucije modernog društva to dozvoljavaju, a same mase prećutno daju saglasnost da se takvi procesi dešavaju. Na primer, Miloševićev iznenadni i dramatični uspon na vlast na krilima etnonacionalizma u Srbiji imao je malo veze s njegovim intelektualnim ili liderskim sposobnostima, a mnogo s istorijskim sticajem okolnosti koji je proistekao iz veoma osobene i protivrečne prirode jugoslovenskog federalizma. Izrazita decentralizacija na federalnom nivou i čak jača centralizacija na republičkom nivou, uz institucionalni monopol koji je ostao nepromenjen uprkos decentralizovanju i raspadu mašinerije jugoslovenske komunističke partije (uključujući i njen strogi nadzor nad masovnim medijima), proizveli su idealno okruženje za uspon demagoškog vođe (Malešević, 2000). Takvo okruženje bilo je i plodno tlo za otvoreno ispoljavanje etnocentričnih čuvstava.

Kao što su Guldner (Gouldner, 1970), Gidens (Gidens, 1984) i drugi ubedljivo tvrdili, moderni ljudi su autorefleksivna bića čije se delanje stvara kroz društvenu praksu i njen je neodvojiv deo. Iako se pojedinci mogu služiti ograničenim pojmovnim aparatima (diskurzivna svest), većina je sposobna da koristi implicitne oblike znanja koji se shvataju kao važni i smisljeni za svakodneveni život samih učesnika (praktična svest). Tako su mnogi pojedinci svesni hegemonijskog položaja elita u artikulisanju određenih zahteva etničkih grupa, ali svedjedno smatraju da nastavljanje etničke mobilizacije ima smisla. Njihovi motivi mogu biti

čisto instrumentalni ili se njihove radnje mogu zasni-
vati na emocijama, navikama ili vrednosnoj racional-
nosti (Veber, 1976; Malešević, 2002a). I klasična i sa-
vremena teorija elite potcenjuju motive masa.

Treće ograničenje koje je karakteristično za perspektivu teorije elite vezano je za ignorisanje masa: iako nominalno ističe simbolizam i ulogu kulture, teorija elite se oslanja na krajnje instrumentalistički pojam kulture. Bras (1993: 111), na primer, govori o etničkim entitetima kao o čistim "tvorevinama elita", a Koen proširuje pojam etniciteta na sve politički svesne statusne grupe (npr., londonske berzanske posrednike). Takav stav očigledno protivreči klasičnoj teoriji elite, po kojoj, kao što je Pareto dobro znao, elite mogu jačati derivacije, ali ih ne mogu stvarati *ex nihilo* jer one ne smeju biti protivne već postojećim emocijama. Tako tvrde instrumentalizam nije u stanju da objasni nadmoć etničkih veza u odnosu na druge oblike grupnog povezivanja. Kao što Eriksen (1993: 55) s pravom ističe, "ako se etnički identiteti stvaraju isključivo kroz političke procese, onda je moguće stvoriti bilo koji identitet". Etlički odnosi se svakako ne mogu svesti samo na politiku. Iako i Koen i Bras ističu snagu simbola, njihovom analizom simbolizma i kulture i dalje dominira instrumentalizam odnosa moći. Drugim rečima, simboli se pojavljuju kao epifenomeni borbe za moć u kojoj kultura nema autonomiju. Rezultat toga je da se teorija elite služi rudimentarnom teorijom simbolizma koja je u svojoj osnovi u neskladu sa sociološkim načinom mišljenja te se ili direktno priklanja kognitivnoj psihologiji (kao u slučaju Van Dajka) ili ostaje na gotovo primordijalističkom nivou, kao što

to čini Koen koji daje objašnjenja u ovom stihu: "Kult je moćan uglavnom zato što je i *mistički* povezan s *nečim ukorenjenim* u samu ljudsku prirodu" (1979: 92; kurziv moj). Neutilitarne i nekognitivne dimenzije simbolizma ostaju potpuno neobjašnjene.

Mada je etnicitet politički fenomen *par excellence*, tek međusobni uticaj kulture i politike proizvodi delatnje koje je važno sa sociološkog stanovišta. Simboli posebno i kultura uopšte delimično su fenomeni *sui generis*; oni su dinamični, večni, imaju sopstveni život i upravo zato što imaju takvu autonomiju podložni su političkoj manipulaciji. Kroz intencionalni i strukturalni proces politizacije, kulture, koje imaju neke odlike bezvremenosti, preobražavaju se u etničku privrženost koja je očigledno politička i, kao takva, privremena i prolazna. Pošto nudi objašnjenja kojima nedostaje istorijska dimenzija i društvene odnose objašnjava isključivo iz perspektive postojećih društvenih uslova, teorija elite se ne obazire na situacije u kojima se simboli ne koriste kao političko sredstvo. Samo pod određenim društvenim uslovima i u posebnim istorijskim trenucima kultura i simbolizam se mogu politički aktivirati. Da bismo objasnili moć manipulacije simbolima, moramo s pozabaviti pitanjima kao što su uticaj kolektivnog pamćenja, snaga stvarnih ili fiktivnih premodernih etničkih veza i intenzitet vrednosno-racionalne i emocionalne privrženosti grupi.

Svođenje kulture na politiku ima korene i u shvatanju da je etnička grupa zapravo manjinska grupa. Koen, Van Dajk i Ger definišu i koriste pojam etniciteta kao manjine u okviru "neetničke" nacionalne države. To je jednodimenzionalan pristup koji previđa

činjenicu da je iz perspektive društvenog učesnika svaki pojedinac etnik: manjinski etnicitet je mogućan samo ako postoji "nevidljiv" većinski etnicitet. Ako "manjinske grupe" naglašavaju svoju kulturnu posebnost, to je samo zato što postoji posebna dominantna kultura u odnosu na koju prave tu razliku. Usmerniti analizu samo na "manjinsku" grupu kao izvor problema znači ne samo promašiti cilj istraživanja nego i nagovestiti da istraživač govori sa stanovišta većine.³

Zaključak

Proučavanje motiva, ponašanja i interakcije elita ključni je aspekt za razumevanje etničkih odnosa. Ni jedna druga grupa društvenih agensa nema tako odlučujuću ulogu u usmeravanju društvenog delanja i svako sociološko objašnjenje koje zanemaruje ulogu manjine koja poseduje moć osuđeno je na to da bude redukcionističko. Strategije i taktike za mobilizaciju etničkih grupa, ideološko pozivanje na etničke simbole ili okolnosti u kojima se etnička grupa homogenizuje ne mogu se do kraja identifikovati ni razumeti bez precizne analize individualnog i kolektivnog delanja elita. Istraživanje političke instrumentalizacije pripadnosti etničkoj grupi jednako je važno za razumevanje i objašnjenje snage etničke politike. Sagledavanje politike manipulacije etničkim simbolima, a naročito sposobnosti elita da uproste i odaberu moćne etničke simbole ostaje krajnji cilj svakog valjanog ispitivanja etničkih odnosa. Međutim,

3) Takav stav ima korene u ideologiji "kوتا za pretapanje" za koje, uzrasko rečeno, stoji sledeći način razmišljanja: postoji jedna nacionalna država, a etniciteti su viđeni kao prepreke koje se iznenađa pojačuju i ometaju funkcije države; naglasak na kulturnim razlikama i formiranje etnopolitičkih institucija kolektivna je strategija za prevaziđanje ekonomske ili političke osujećenosti. Ouda je etnička grupa posmatrana kao interesna grupa koja je formirana u političke svrhe.

kako stvari danas stoje, pristupi teorije elite su nepotpuni i zato nisu u stanju da pruže obuhvatniju teoriju etničkih odnosa: pristup etnicitetu savremene teorije elite epistemološki je i pojmovno suviše nepouzdan, a klasična teorija elite, koja se služi organizovanijim sociološkim opisom društvene stvarnosti, ima malo šta da kaže o etničkim odnosima kao takvim. S jedne strane, iznjansiranija teorija elite morala bi da se osloni na epistemološko nasleđe klasika, ali i da nastoji da prevaziđe njihov "naturalizam", determinizam i ignorisanje etniciteta, a s druge strane trebalo bi da ponudi uravnoteženije shvatanje kulture i politike. Porod toga, uverljivije objašnjenje bi trebalo da se zasnovava na široj analizi etničkih odnosa koja bi omogućila odgovarajući pristup kako delanju elite tako i delanju neelite. Iako moćan politički resurs u međugrupnim i unutargrupnim odnosima, etnicitet je jaka društvena snaga upravo zato što nije samo politički resurs.

IX. NEOVEBEROVSKA TEORIJA: ETNICITET KAO STATUSNA PRIVILEGIJA

Uvod

Pošto je jedino Veber među klasičnim sociolozima formulisao obuhvatnu teoriju etniciteta, čiji eho još uvek odzvanja u mnogim pristupima koji inače imaju malo zajedničkog sa samim autorom, očekivali bismo široku zastupljenost neoveberovskih analiza u savremenoj sociologiji etniciteta. Međutim, nije tako. Iako su Veberove analize imale ogroman uticaj na savremeno izučavanje etniciteta pa smo otuda, kao što Stoun (Stone, 1995: 403) kaže, "sad svi veberovci", malo je sociologa koji eksplicitno tvrde da su to, a još manje je onih čija se teorijska artikulacija etničkih odnosa može s pravom nazvati veberovskom. Glavni razlog za takvo stanje stvari jeste dubina Veberove op-